

Ткачук А.В.

ТОВ «ПК «АРКОН»

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАБУТТЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНІХ ПІДСТАВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У даній статті досліджуються елементи набуття майна без достатніх підстав. Акцент дослідження, що висвітлено в статті, сформовано у господарсько-правовому характері. Актуальність даної теми зумовлена відсутністю принципово нових та змістовних наукових напрацювань щодо набуття майна без достатніх підстав та його елементів з позиції застосування у господарському праві. Порівняльний аналіз правових інститутів та застосування їх норм на практиці дало можливість виокремити відмінні риси досліджуваної категорії та сформулювати теоретичні висновки, що можуть бути використані з практичною метою удосконалення правозастосовного напрямку. Застосування означеного інституту розглянуто і в якості механізму врегулювання набуття майна без достатніх підстав суб'єктом господарювання. Стаття розглядає різні підходи в судовій практиці до розуміння «набуття майна без достатніх правових підстав», а також їх практичного застосування. Дослідження інституту права як глобальної категорії передбачило можливість сформулювати власний підхід до розуміння даного поняття з врахуванням проведеного аналізу. Вивчення елементів набуття майна без належних підстав дало зрозуміти, що вони чітко не визначені ні на науковому рівні, ні на законодавчому. Основною метою дослідження стало здійснення порівняльного аналізу та визначення подібних та відмінних рис суміжних правових інститутів, що на перший погляд мають значну подібність, проте при детальному дослідженні наявність відмінних рис дала можливість сформулювати виражені особливості набуття майна без достатніх підстав. Основою даного аналізу слугував порівняльний метод дослідження, оскільки він дозволяє глибше розуміти сутність правових явищ і знаходити оптимальні рішення для правового регулювання. Критичне дослідження наукових напрацювань сприяло визначенню нових критеріїв, що слугують для розмежування зобов'язань, що порівнюються в статті. Дослідження даного інституту саме в господарсько-правовому аспекті є актуальним для можливості розвитку його практичного застосування, формування чіткої теоретичної бази та виокремлення напрямків подальшого розвитку, що позитивно вплине на загальний розвиток господарської галузі права.

Ключові слова: інститут, порівняльний аналіз, судова практика, набуття майна без достатніх підстав, елементи.

Постановка проблеми. Елементи набуття майна без достатніх підстав як складова інституту безпідставного збагачення є актуальною темою для розуміння та теоретичної визначеності даних категорій, водночас є важливим аспектом розвитку даного інституту. Досліджуючи означені елементи необхідно звернути увагу на суміжні та подібні інститути, чітко розмежування яких дасть вирішити проблеми правозастосування на практиці. Відсутність наукового визначення даних категорій дає можливість та підстави для дослідження набуття майна без достатніх підстав та його теоретичного удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці таких науковців, як В.М. Кравчук, Л.І. Заморська, Н. В. Бережняк, Б. В. Деревянко, І. Є. Берестова, стали основою для формування

теоретичної складової дослідження. Практичні аспекти, що висвітлені в рішеннях суддів наведених в даній статті слугували підставою для дослідження понятійного апарату інституту та його змістовних елементів. Аналіз вищезазначених обставин зумовлює тему даного дослідження та її актуальність.

Постановка завдання. Метою статті є дізнання заволодіння майном без достатніх підстав. Досліджено правові норми, що регулюють інститут безпідставного збагачення, їх практичне застосування в економіко-правовому аспекті. Через аналіз понятійного апарату сформовано нові підходи до розуміння досліджуваних категорій.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням безпідставного збагачення займається велика кількість теоретиків і практиків. Правова при-

рода цього правового явища є предметом багатьох досліджень. Аналіз правозастосовчої практики свідчить про некоректність застосування норм, які регулюють подібні інститути права, до зобов'язань з придбання майна без достатніх підстав. Це стосується зобов'язань, що виникають у зв'язку з веденням чужих справ без доручення та з відшкодуванням збитків. Ведення чужих справ без доручення не прирівнюється до обов'язку повернути майно. Існує різниця між договірними вимогами та умовами. Якщо придбання майна без достатніх підстав сталося у зв'язку з виконанням договору, перевага віддається договірній вимозі. Якщо придбання майна відбулося не у зв'язку з порушенням умов договору, виникає договірне зобов'язання. Зобов'язання щодо повернення майна внаслідок заволодіння ним без достатніх підстав подібні до зобов'язань, що виникають із заподіяння шкоди. Важливе значення для правильного застосування закону має відмежування відповідальності за придбання майна без достатніх підстав від відповідальності за заподіяння шкоди. Суб'єктивна сторона поведінки підсудних є основною відмітною ознакою. Аналізуючи вживані в наукових джерелах терміни, можна виокремити найбільш вживані «зобов'язання, що виникають у зв'язку з набуттям майна без достатніх підстав» [1]. Слід також виділити законодавчий та правозастосовчий напрями визначення термінології, оскільки цей термін сам по собі формує всі позначення, що в нього входять. Законодавець позначає цю категорію термінами «придбання, збереження майна без достатніх правових підстав» та «придбання або збереження майна суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх підстав». Для визначення правовідносин, що виникають внаслідок незаконного збагачення, слід звертатися до судових рішень.

Господарський суд Київської області [3], Жовтоводський міський суд Дніпропетровської області [7], Коростенський міськрайонний суд Житомирської області [8], Артемівський міськрайонний суд Донецької області [2] використовують у своїх рішеннях зобов'язання при набутті майна без достатніх підстав. Дніпровський апеляційний суд визначає інститут набуття або збереження майна без достатніх підстав. Термін «інститут безпідставного збагачення» вживають Північний апеляційний господарський суд, Дніпровський апеляційний суд, Полтавський апеляційний суд. Зазначені вище приклади формують думку щодо відсутності в правозастосовчій практиці єдиного підходу щодо визначення зазначених правовідно-

син, слід звернути увагу, що вказану групу суспільних відносин навіть не завжди визначають в якості «інституту права».

Слід зазначити, що група суспільних відносин не завжди визначається як «інститут права». Щоб узгодити це питання, необхідно звернутися до теоретичних основ. Інститут права – це сукупність істотних і самостійних норм права, які утворюють окремих інститут права [4, с. 155–156]. В свою чергу Л.І. Заморська стверджує, що інститут права – це завжди комплексна, певна сукупність правових норм, а правовому інституту властива внутрішня організація. Правовий інститут – це сукупність правових норм. Зобов'язання щодо набуття майна без достатніх підстав регулюються господарським і цивільним законодавством, які співвідносяться між собою як спеціальні та загальні. Інститут безпідставного збагачення, який є окремим, сформованим, самостійним інститутом права, утворюють норми, які регулюють набуття майна без достатньої правової підстави. У главі 19 Цивільного кодексу України передбачено, що регулювання правовідносин суб'єктів господарювання може застосовуватися при вирішенні питань придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом за рахунок іншої особи без достатньої суми. Зважаючи на те, що інститут зобов'язального права є спорідненим інститутом як для цивільного, так і для господарського права, можна обмежитися регулюванням відповідних господарських відносин встановленням спеціальних норм у Господарському кодексі з посиланням, у разі необхідності, на положення Цивільного кодексу, які є загальними для Цивільного кодексу, повинні застосовуватися до правовідносин, у яких відсутнє правове регулювання в Господарському кодексі [10]. Ви можете спробувати сформулювати власний підхід до визначення інституту безпідставного збагачення в господарському праві, вивчивши зазначені категорії. Безпідставним збагаченням називається система правових норм, що регулюють правовідносини, що виникають на підставі господарського зобов'язання однієї сторони, яка придбала майно або зберегла його за рахунок іншої сторони без достатньої правової підстави. Розгляд змістовних ознак набуття майна без достатніх підстав є необхідним після формування концептуальної складової досліджуваного правовідносини. Наука цивільного та господарського права, як і законодавство, не визначають змісту зобов'язань, що виникають із незаконного збагачення [20, с. 58–89]. Цивільне право, спрямоване на регулювання

досліджуваних правовідносин, представлене матеріально-правовими ознаками набуття власності без достатньої підстави. Дослідження правозастосовчої практики дозволило зробити висновки про застосування норм, що регулюють подібні інститути права, до зобов'язань з придбання майна без достатньої підстави. На це звернув увагу Г. В. «Це стосується зобов'язань, що виникають у зв'язку з веденням чужих справ без доручення, з відшкодуванням шкоди», – сказала Пучкова [9, с. 123–140]. Варто звернути увагу на подібність порівнюваних відносин, а також обов'язків щодо відшкодування шкоди, завданої незаконним заволодінням чужим майном. Ця подібність притаманна лише зобов'язанням при набутті майна без достатніх підстав зобов'язанням при веденні чужих справ без доручення. Немає правових підстав для передачі майна між двома особами. Відсутність правової підстави для придбання майна не є тотожною відсутності правової підстави для ведення чужих справ без доручення [19]. Якщо говорити про обов'язковість повернення майна внаслідок його набуття без достатніх підстав та відсутності правових підстав для переходу майна від однієї особи до іншої, то слід зазначити, що передача майнових благ порушує справедливість. Якщо розглядати відносини ведення чужих справ без доручення, то вони повністю відповідають морально-етичним нормам. У зобов'язаннях з придбання майна без достатніх підстав перехід від однієї особи до іншої відбувається з різних причин, кожна з яких лежить у площині звичайного господарського обороту. У справі за позовом Особа 3 до «Коруна» про стягнення коштів Особа 3 мотивувала свої вимоги тим, що вона забезпечувала діяльність «Коруна» з виробництва сільськогосподарської продукції [11]. Особа 3 була змушена витратити власні кошти в інтересах підприємства, оскільки «Корун» не мав коштів, необхідних для організації господарської діяльності, виплати податків і заробітної плати працівникам, сплати податків. Задовольняючи позовні вимоги в повному обсязі, Кіцманський районний суд Чернівецької області виходив з того, що дії директора ТОВ «Корун» вчинені в майнових інтересах іншої особи. Керівник юридичної особи витрачав власні кошти на забезпечення господарської діяльності очолюваної ним юридичної особи. Для розмежування розглянутих правовідносин може бути використана вольова спрямованість дій особи щодо розпорядження своїм майном. Якщо особа діє умисно, виявляючи турботу про певні майнові інтереси

іншої особи за рахунок свого майна, але розраховуючи отримати від неї відповідну майнову винагороду в майбутньому, виниклі відносини слід кваліфікувати як ведення чужих справ без доручення. умисні дії щодо надання майнової вигоди іншій особі є правомірними діями. правові акти. Придбання майна однією особою іншою слід розглядати внаслідок дій особи, якій завдано збитків, але не мала наміру діяти з метою надання майнової вигоди іншій особі [12]. При цьому дії особи, яка самовільно розпоряджається майном на користь іншої особи, завжди виявляються спрямованими на настання правових наслідків, чого насправді не може бути в силу того, що відповідно до закону інше. Зважаючи на спрямованість волі на досягнення правових наслідків, такі дії є правовими діями, а сама передача майна, яка суперечить дійсному волевиявленню особи, повинна визнаватися неправовою. основа. Аналіз та порівняння правових категорій дозволило зробити висновок, що вони мають схожі спільні та відмінні риси, однак наведені відмінні риси дають змогу їх виділити та застосувати норми, які відповідають практичній ситуації [13]. Важливо звернути увагу на співвідношення умови з набуттям майнового зобов'язання однією із сторін за рахунок іншої сторони з метою виконання договірних зобов'язання. Завжди визнавався пріоритет останнього щодо відносин вимоги про повернення майна внаслідок його набуття без достатніх підстав. Якщо між потерпілою стороною та набувачем немає договірних відносин, то питання про розмежування договірних вимог не виникає [16]. Помилкове виконання зобов'язання не перед управителем, а перед іншою особою є типовим випадком набуття майна без достатньої підстави. Договірні відносини у випадках передачі майна відсутні. Договори про неукладення не є недійсними правочинами, тому наслідки у вигляді реституції до них не застосовуються. У разі передачі індивідуально визначеної речі вона може бути повернута власнику. Якщо придбання майна здійснено без достатніх підстав однією стороною за рахунок іншої, воно підлягає усуненню. Запропоновано критерії розмежування договірних вимог за наявності договірних відносин між сторонами. Хоча незаконне заволодіння майном не є виконанням прав та обов'язків, які існують між сторонами, воно є неналежною поведінкою в існуючих правовідносинах. О.А. Шамшов зазначає, що якщо набуття майна без достатніх підстав мало місце, хоча і у зв'язку з договором, але не супроводжувалося порушенням його умов боржником,

виникає умовне зобов'язання. Якщо, з одного боку, придбання боржником майна є незаконним, а з іншого боку, порушує умови договору, застосовується договірний позов [14, с. 34–56]. За договором оренди нежитлового приміщення орендар зобов'язувався щомісяця відшкодовувати орендодавцеві фактичні витрати на надання теплової енергії, які сплачувалися у складі орендної плати на підставі виставлених орендодавцем рахунків. У розрахунок було включено ряд розрахунків, які не були передбачені договором [17]. Оплата була здійснена у зв'язку з договором, а не на його основі. Позов про набуття майна без достатніх підстав за наявності між сторонами правовідносин договірною характеру може виникнути внаслідок неналежної оплати, а також виконання реального договірною зобов'язання, якщо правова підстава такого виконання згодом зник. Можлива вимога, що впливає з договірних відносин, щодо повернення майна. Обговорення припинив КГС у складі ВС [15]. Своє рішення він ухвалив 11 січня 2022 року у справі №. Він сказав, що отримання майна однією стороною в обмін на виконання договору не може бути викинуто. За наявності правових підстав для одержання чи утримання майна від іншої особи, застосування Цивільного кодексу України може здійснюватися лише після скасування, визнання недійсними, зміни або відсутності правових підстав [5].

Рішення ухвалено 8 вересня 2021 року. Верховний Суд зазначив, що придбання майна однією особою за рахунок іншої означає збільшення майна однієї особи та зменшення майна іншої особи. Таке придбання має призвести до збільшення кількісного чи вартісного показника майна. Коли особа не витрачає гроші через втрату іншої особи або невиплату винагороди, яка належить іншій особі, власність стає безпідставною. Для повернення майна необхідно, щоб воно було отримано або зберігається без належних правових підстав. Безпідставними вважаються інші правочини чи правочини, що не мають підстави в законі. Отримання влас-

ності є безпідставним, якщо підстава для правочину зникає в майбутньому. Обставин, які лягли в основу юридичної сили отримання майна, більше немає [18]. Єдиним критерієм, який дозволяє чітко розмежувати сферу застосування договірних і умовних вимог, є субсидіарність останніх як загального заходу захисту. Якщо збагачення майнових інтересів сторін призводить до порушення балансу майнових інтересів сторін, то самостійне юридичне значення може бути лише набуте.

Висновки. Зобов'язання щодо набуття майна без достатніх підстав регулюються господарським і цивільним законодавством і утворюють окремий інститут безпідставного збагачення. Змістовні елементи цього інституту визначаються групою правових норм, що знаходяться в органічній сукупності та взаємозв'язку, регулюючи правовідносини, що виникають у разі набуття та збереження майна без достатніх підстав. Необхідно чітко розмежовувати правовідносини, щоб уникнути помилок. Дослідивши за допомогою порівняльного аналізу набуття майна без достатніх підстав, провівши аналіз правових норм, що регулюють інститут безпідставного збагачення, їх практичне застосування в аспекті господарсько-правового характеру, можна зробити висновок, що інститут безпідставного збагачення в. Визначенню змісту зобов'язань, що виникають із незаконного збагачення, приділяється основна увага. Глава 83 ЦК України «Набуття, збереження майна без достатніх правових підстав» містить 4 статті, які пов'язані з ознаками набуття майна без достатніх підстав. Загальні положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям і збереженням майна без належної правової підстави регулюються цими статтями. В органічному поєднанні та взаємозв'язку перебувають зазначені норми, які регулюють правовідносини, що виникають у разі набуття та збереження майна без достатніх підстав. Правова ідея розвитку інституту безпідставного збагачення в господарському праві має свої перспективи.

Список літератури:

1. Гончаров І.М. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського Союзу): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 19 с.
2. Рішення Господарського суду Київської області від 25 червня 2018 року справа № 911/884/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75012635> (дата звернення 09.09.2023).
3. Рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 01 червня 2021 р. справа № 219/2183/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97327329> (дата звернення 09.06.2020).

4. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
5. Бережняк Н. В. Зміст зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави за Цивільним кодексом України: проблемні питання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 177–181.
6. Бережняк Н.В. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави у цивільному праві України: дис. на здобуття ступ. Докт. Філософ. (PhD) за спеціальністю 081 – «Право». Київ, 2021. 213 с.
7. Бережняк Н.В. Окремі аспекти правових підстав виникнення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. *Часопис Київського університету права*. 2019/1. С. 138–142.
8. Бережняк Н. В. Особливості правового регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення. *Економіка, фінанси, облік і право: аналіз та виклики сучасності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 19 жовт. 2021 р.). Полтава: Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2021. С. 46–48.
9. Бережняк Н. В. Правова сутність поняття зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»: зб. наук. праць / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. Вип. 82. С. 134–145.
10. Бережняк Н. В. Правові підстави виникнення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави у цивільному праві України. *Юридична наука у громадянському суспільстві: матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф.* До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ, 30 жовт. 2019 р.). Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 120–122.
11. Бережняк Н. В. Правове регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення в країнах Європейського Союзу. *Пріоритетні шляхи розвитку науки: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 12–13 жовт. 2021 р.). Київ: Міжнар. центр науки і досліджень, 2021. С. 36–38.
12. Бережняк Н. В. Співвідношення зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави з вимогою про повернення виконаного за недійсним правочином. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6 (volume 1). С. 19–24.
13. Берестова І. Безпідставне збагачення і договірні зобов'язання. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5. С. 98–102.
14. Берестова І.Є. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 202 с
15. Берестова І.Є. Суб'єктивні умови виникнення зобов'язань з безпідставного збагачення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 207–210.
16. Берестова І. Інститут безпідставного збагачення в країнах континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз. *Право України*. 2003. № 11. С. 151–153.
17. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1997. № 1. С. 93–100.
18. Ваштарева Є.А. Кондикція і віндикація у римському праві. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 95–104.
19. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монограф. К.: Слово, 2008. 512 с.
20. Гончаров І.М. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського союзу): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.

Tkachuk A.V. DEFINITION OF ELEMENTS OF ACQUISITION OF PROPERTY WITHOUT SUFFICIENT GROUNDS: COMPARATIVE ANALYSIS

This article examines the elements of acquiring property without sufficient grounds. The focus of the research covered in the article is economic and legal in nature. The relevance of this topic is due to the lack of fundamentally new and meaningful scientific developments regarding the acquisition of property without sufficient grounds and its elements from the point of view of application in economic law. The comparative analysis of legal institutions and the application of their norms in practice made it possible to single out the distinctive features of the studied category and form theoretical conclusions that can be used for the practical purpose of improving the law enforcement direction. The application of the said institution was also considered as a mechanism for regulating the acquisition of property without sufficient grounds by a business entity. The article examines various approaches in judicial practice to the understanding of «acquisition of property without sufficient legal grounds», as well as their practical application. The study of the institute of law as a global category provided an opportunity to form one's own approach to understanding this concept, taking into

account the conducted analysis. The study of the elements of acquisition of property without proper grounds made it clear that they are not clearly defined either at the scientific level or at the legislative level. The main goal of the research was to carry out a comparative analysis and identify similar and distinctive features of adjacent legal institutions, which at first glance have a significant similarity, but upon detailed examination, the presence of distinctive features made it possible to form pronounced features of property acquisition without sufficient grounds. The basis of this analysis was the comparative research method because it allows a deeper understanding of the essence of legal phenomena and finding optimal solutions for legal regulation. A critical study of scientific developments contributed to the definition of new criteria that serve to delimit the obligations that are compared in the article. The study of this institute in the economic and legal aspect is relevant for the possibility of developing its practical application, the formation of a clear theoretical base and the identification of directions for further development, which will positively affect the general development of the economic field of law.

Key words: *institution, comparative analysis, judicial practice, acquisition of property without sufficient grounds, elements.*